

Лекція 2. Глобалізація у конструктах сучасної теоретичної соціології

План

1. Становлення соціальної теорії глобалізації.
2. Глобалізація культури.
3. Теорії культурної глобалізації.

1. Становлення соціальної теорії глобалізації

Про початок вивчення глобальних процесів свідчать публікації деяких авторів початку ХХ століття. Ініціаторами сучасного розуміння глобалізації можна вважати три напрями соціальної теорії. Перша – *теорія імперіалізму*, яку сформулював британський автор **Джон А. Гобсон** (1902 р.). Ця теорія набула поширення у версії **В. Леніна** і **М. Бухаріна**, які доводили, що імперіалізм – це найвища фаза розвитку капіталізму, що супроводжується кризами перевиробництва та падінням ставок прибутковості, а *захисною стратегією від них є колоніальна експансія*, загарбання або непряме підпорядкування собі слабших країн. Це дозволяє експлуатувати дешеву робочу силу, надає доступ до природних ресурсів і відкриває нові ринки збуту для надлишку власних товарів. У результаті *світ асиметрично поділений на панівні та підпорядковані країни*. Концепція класової боротьби переноситься на глобальний вимір, увесь світ стає *ареною зіткнення кількох капіталістичних центрів* із численними слаборозвиненими або нерозвиненими *периферійними суспільствами*. Внаслідок того, що переміщення ресурсів і прибутків відбувається в одному напрямку, прірва між багатими та бідними країнами поглиблюється. *Багаті стають ще багатшими, а бідні – ще біднішими*. На думку Леніна, тільки світова революція може розірвати це зачароване коло деградації.

Продовженням цієї концепції є *теорія залежності*, яка виникла в ХХ ст., коли пряма політична залежність відсталих країн була скасована, але з'явилась *неоколоніальна економічна залежність* (постколоніальний період). Ця теорія описує відносини між «*першим світом*» і «*третьім світом*» (досвід Латинської Америки). **Пауль Пребіш** позначив відмінності між «*центром*» (найрозвиненіші індустріальні країни) і «*периферією*» (бідні сільськогосподарські країни). В теорії залежності склалися два напрями. **Андре Франк** вбачає *перспективу Латинської Америки в постійному й неминучому відставанні*, посиленні експлуатації і поневолення з боку США і багатонаціональних корпорацій, що базуються у США. Прибутки від експлуатації місцевих сировинних ресурсів і робочої сили надходять за кордон, до центру, а до цього економічного ладу адаптовуються місцеві еліти. «*Компрадорські*» еліти в союзі з чужим капіталом посилюють підпорядкування своїх країн центрові.

Енріке Кардозо і **Едуардо Фалетто** пропонують *оптимістичний сценарій в концепції залежного розвитку*. Вони вважають, що головна проблема залежних країн – це відсутність власних технологій та слабкість сектору капітальних ресурсів, але приплив закордонних інвестицій творить у відсталих країнах анклав модерного виробництва. Виникає простір для підготовки кваліфікованих працівників, місцевих менеджерів, а ці зміни можуть привести до старта власного економічного розвитку.

Третя концепція – **теорія світової системи** (створив Іммануїл Валлерстайн). Він виділив три стадії історії людства. Перша – це **епоха «міні-систем»**, відносно невеликих економічно самодостатніх суспільств із внутрішнім поділом праці та монолітним комплексом культури (домінують у період мисливсько-збиральницької економіки та відіграють важливу роль у період садово-землеробської економіки). Друга – **епоха «світових імперій»**, які поглинають значну частину «міні-систем», що ґрунтувалися на землеробстві, а способом економічної координації цих імперій є сильна політична й військова влада, жорстке адміністрування, нещадні збори данин і податків, війни та завоювання. А їхня криза настає із збільшенням територій та гіпертрофуванням бюрократичного апарату. Приклади цього – стародавній Єгипет, Рим, Китай, а в наші часи – СРСР. Третя – **епоха світової системи** починається в XVI ст. із зародженням раннього капіталізму. *Поступово свою роль економічного регулятора держава передає ринкові, а єдиною економічною функцією держави залишається захист власності, вільного ринку й вільної конкуренції.* Капіталістична система має надзвичайну силу експансії. Динамічність цієї системи та здатність забезпечити більшість благ роблять її привабливою для значних сегментів людства. Розвиток технічних транспортних засобів і комунікації полегшує поширення у світі цієї системи. У результаті **світ зазнає ієрархічного розширення на три групи країн: центр, периферію і напівпериферію**. Це збігається з візією трьох світів: «**першого**», «**третього**» і розташованого між ними «**другого**». До «другого світу» зараховують **соціалістичні країни**, які проводили індустріалізацію, урбанізацію і своєрідну модернізацію. *Розвал планово-директивної економіки разом із падінням комунізму призвів до монополії капіталістичної системи в усьому світі.* Вона є асиметричною системою зі значною нерівністю і поділом світу на високорозвинуті, слаборозвинуті й нерозвинуті країни. Цей поділ сьогодні метафорично називають «**конфліктом між багатого «Північчю» і убогим «Півднем**». Виявилося, що теорія світової системи недостатня для розуміння всіх складнощів сучасного світу, інтерес теоретиків перемістився від економіки до культури.

2. Глобалізація культури

Перші спостереження на тему глобалізації культури з'явилися в працях відомих антропологів **Броніслава Маліновського** (1884-1942) та **А. Р. Редкліффа-Брауна** (1881-1955), які під час польових досліджень на островах Полінезії зіткнулися з явищами культурного контакту і виявили **зіткнення автохтонних культур із західною культурою (культурний конфлікт)**. Це явище проявлялось у колоніях, де імпортовані з Європи інституції і культурні зразки нав'язувалися силоміць. Місцеві способи життя, норми та цінності, звичаї і традиції, релігійні вірування, моделі родинного життя, стилі споживання – все це руйнувалося і розпорошувалося. Місцеві культури починали, принаймні зовні, уподібнюватися до культури Заходу.

Така ситуація викликала дві різні реакції антропологів. *Одні, проникнуті духом етноцентризму* (переконанням про вищість власних вірувань, норм, стилів життя), що був природною ідеологією колоніальних держав, трактували це як **цивілізаційну місію**, завдання якої – винити релікти варварства та

поганства серед примітивних народів. Другі, ті, які серйозно трактували ідеологію культурного релятивізму, розглядали культурну експансію Заходу як **культурний імперіалізм**, що призводить до знищення автохтонних культур колонізованих суспільств. Перші вбачали в уніформізації культури перемогу цивілізації, другі – втрату культурного розмаїття.

В наш час **уніформізація культури** у глобальному масштабі відбувається мирно, культурні взірці переносять за посередництвом медіа, особистих контактів у масовому масштабі, а також масового споживання товарів. **Імперіалізм медіа** – це поширення сюжетів, подібних один до одного за змістом і за формою. «**Ефект демонстрації**» виникає внаслідок особистого контакту із привабливими взірцями чужої культури. **Диктатура споживацтва** наказує всім споживати схожі товари. Однак *де-факто домінує експансія культури найрозвиненіших країн Заходу, США*. Напрямок культурного впливу визначає економічна сила. В США продукують найбільше фільмів, телесеріалів, розважальних програм, які продають в інші країни. США володіють найбільшими маркетинговими можливостями для своїх продуктів. Важливим каналом є **сфера туризму**, адже світом подорожують переважно жителі найрозвиненіших країн, які своєю поведінкою демонструють взірці західної культури. Місцеві підприємці від туризму стараються задовольнити їхні звички і вподобання, піддаючись **випереджувальній акультурації** (будки з гамбургерами). **Дж. Рітцер**, описуючи такі явища, ввів поняття «**макдональдизації суспільства**».

Цей процес викликає двояку реакцію. Виникає потужна хвиля *критики комерціалізації і уніформізації культури в глобальному масштабі, що призводять не лише до деградації локальних культур з їхнім багатством, але й до зниження якості культурних змістів, що породжує антикультуру, нове варварство*. Виникають соціальні рухи на захист фольклору, власної традиції, мови чи діалекту. Але є й інша реакція. *Надія на модернізацію і досягнення рівня найрозвиненіших країн схиляє до готовності прийняти західні культурні зразки як символи руху вперед*.

3. Теорії культурної глобалізації

Процес культурної глобалізації сприяє багатій теоретичній рефлексії. Серед них дві теоретичні концепції: одна стосується об'єктивного перебігу процесу, друга – його суб'єктивного віддзеркалення у суспільній свідомості. Шведський антрополог **Ульф Ганнерц** ввів поняття **глобальної ойкумени**, яке стосовно явищ культури є аналогією ідеї світової економічної системи. І тут, і там ідеться про тісні, інтенсивні зв'язки та залежності в масштабах, які перевищують локальний вимір. **Ойкумена** – це простір культурних взаємодій, взаємопроникнення і обміну культурними змістами. **Традиційні культури** – це замкнуті ойкумени, локалізовані в просторових і часових межах. Вони витворюються, маніфестуються і репродукуються у безпосередніх соціальних взаємодіях своїх учасників. Натомість **модерна культура** – це відкрита ойкумена, яка виходить поза просторові та часові рамки, зокрема завдяки комунікаційним технологіям і транспорту. В сучасному світі під впливом експансії культури ойкумена набуває глобального характеру: взаємодія і перетікання культур дають про себе знати в масштабах всього людства.

Взаємні культурні перетікання у межах глобальної ойкумени відбувається в одному напрямку й має чітке розрізнення між центрами, які ініціюють культурні змісти та послання, і периферіями, де ці впливи засвоюють. Перетікання від периферії до центру, є рідкістю і стосується більш маргінальних аспектів культури (мода афро, латиноамериканський роман). У кожен епоху з'являються специфічні центри для певних культурних продуктів (у наші часи США – у царині технології, науки та візуальної культури, Франція – у царині вишуканої кухні та елітної моди, Японія – у царині організаційної та корпоративної культури). Виникають також *регіональні центри*, з яких культурні змісти впливають лише на окремі країни (Іран – для ісламського світу, Ватикан – для християнських країн, Велика Британія – для країн колишньої імперії). Зазираючи в майбутнє, **Ганнерц** окреслює чотири можливі сценарії долі глобальної культурної ойкумени. Перший – ***сценарій глобальної гомогенізації***. Західна культура (зокрема американська) остаточно запанує, всі суспільства стануть більш або менш вдалою копією західного стилю життя, прагнень, цінностей і норм, споживацьких взірців, ідей, ідеалів та переконань. Усюди будуть ті самі товари і послуги, а місцева культурна традиція всюди відступатиме під впливом культури Заходу.

Другий сценарій вводить часову корекцію і трактує цей процес у перспективі «*історичної довготривалості*». **Ганнерц** називає його ***сценарієм культурного насичення***, у якому периферійні країни поступово, опираючись, протягом кількох поколінь, змінюють локальні культурні ідеї, сенси й цінності на уніфіковані змісти, що плывуть із панівних центрів. Врешті культура центрів неминуче починає домінувати, але це не відбувається ані швидко, ані легко.

Третя перспектива – ***сценарій культурної деформації***, що означає спрощення, зубожіння і навіть деградацію західної культури під час її адаптації периферійними країнами. Тут діє двоякий механізм. По-перше, у зіткненні з культурою периферії починає діяти *селекція, що вилучає вищі цінності та більш витончені смисли*. Найлегше приймають найпростіші, найпримітивніші, фрагменти культури (радіше порнографію, аніж поезію; музика реп – радіше, ніж Бетховен). Другий механізм деформації – *компромісне узгодження змістів, що надходять ззовні, із локальними звичаями та традиціями*. Наприклад, у авторитарному суспільстві імпорт демократичних інститутів може призвест до «фасадної», палацової демократії.

Четвертий сценарій – це «*дозріваюча культурна амальгамація (сплав)*», що передбачає більш рівноправний діалог і обмін між культурами центру та периферії, що збагачує всі культури. ***Зіткнення культур*** – це корисне явище, яке стимулює креативність та оригінальність обох сторін. Відбувається вибіркова модифікація культури центру через вплив реінтерпретації, зробленої у периферійних спільнотах. Одночасно культура центру стимулює певні приховані цінності локальних культур, в яких важливу роль відіграють місцеві творці культури. Кінцевим результатом оптимістичного сценарію є «*креолізація*» або «*гібридизація*» культури. У рамках глобальної культурної ойкумени триває вічний діалог сенсів, цінностей, норм, ідей. В концепції ізраїльського соціолога **Шмуеля Айзенштадта** підпорядковані суспільства ніколи просто не копіюють панівної культури – вони її селективно інкорпорують

і трансформують. Тому нині немає однієї модерної цивілізації чи культури, а є багато «модерностей». *Теорія різноманітних модерностей* (multiple modernities) стала важливою течією сучасної історичної та порівняльної соціології. Серед розробників цієї теорії швед **Бйорн Віттрок** та австралієць **Йоган Арнасон**.